

**Herausgegeben von einem Team „Turfanforschung“. Zur
lichten Heimat: Studien zu Manichäismus, Iranistik und
Zentralasienkunde im Gedenken an Werner SUNDER-
MANN, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2017, 754 pp.
ISBN: 978-3-447-10884-3**

Münevver Ebru ZEREN

Haliç University (İstanbul/Turkey)
E-mail: ebruzeren@yahoo.com

Alman İnanist Werner SUNDERMANN (1935-2012), akademik dünyada en çok Berlin Turfan koleksiyonunda bulunan Orta İnan dillerinde yazılmış Maniheist metinler üzerinde yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. Bu çalışmaların en önemlileri, SUNDERMANN'ın 1973-2012 yılları arasında *Berliner Turfantexte* serisinde yazdığı 6 ciltte yer almış; 2001 yılında da *Manichaica Iranica* adı altında SUNDERMANN'ın seçme makalelerinden oluşan iki ciltlik bir derleme eser yayınlanmıştır. 1993-2000 yılları arasında BBAW Turfanforschung'un başkanlığını yapan SUNDERMANN dinler tarihi kapsamında Maniheist metinlerin yanı sıra İnan dilleri ile yazılmış Budist ve Hıristiyan metinler üzerine de ciddi çalışmalar yapmış;

ayrıca İran çalışmalarının ötesinde Orta Asya, Hint-Avrupa tarihi ve edebiyatı ile az da olsa Türkoloji alanında önemli katkılar sağlamıştır.

Ünlü İranistin gerek asıl uzmanlığı olan İran dillerinde yazılmış metin neşirleri, çok dilli metinlerin karşılaştırmalı olarak analizi ve başta Maniheizm olmak üzere dinler tarihi alanına felsefî boyutta yaptığı önemli katkılarının çeşitliliği; hatırasına sunulan bu armağan kitabının konuları ve yazarlarının da uluslararası platformda geniş bir yelpazede yer almasına yol açmıştır. Bu esere katkı sağlayan sayısı ellinin üzerindeki yazarların birçoğu müteveffa ilim adamını şahsen tanımış olup SUNDERMANN'ın ilmî meziyetlerinin yanı sıra nazik, yardımsever, mütevazı ve birçok ekip çalışmasında yer almasını sağlayan paylaşımcı karakterinden bahsetmişlerdir. Diğer yazarlar ise makalelerinin çıkış noktası olarak SUNDERMANN'ın o alanda yaptığı ilk çalışmalardan bahsetmiş ve onun söz konusu eserlerinden nasıl feyz ve ilham aldıklarını ifade etmişlerdir. Kitapta yer alan makalelerin böylesine farklı alanlarda ve konularda çalışan Türk araştırmacılara büyük bir fayda sağlayacağını düşündüğümüz için makaleleri aşağıda kısaca da olsa teker teker tanıtmaya çalıştık.

Eserin XI.-XII. sayfalarında yer alan Önsöz kısmında, eseri hazırlayan BBAW Turfanforschung ekibi, eserin ortaya çıkışından bahsederek katkı sağlayanlara teşekkür sunmuştur. *Giriş* kısmında (s. 1-5) MARKSCHIES, Werner SUNDERMANN'ın ilim âlemine yaptığı katkıları özetlemiştir. SUNDERMANN'ın İran Edebiyatındaki yeri hakkındaki daha detaylı bilgiyi ise yine Berlin'den katkı sağlayan LORENZ, *Werner Sundermann and die persische Literatur* başlıklı makalesinde vermiştir (s. 7-9).

SIMS-WILLIAMS, *Werner Sundermann and Christian Texts in Berlin Turfan Collection* başlıklı makalesinde (s. 11-18), İran dilleri konusunda birlikte çalıştığı SUNDERMANN'ın bu alandaki önemli çalışmalarından bahsetmiş, ardından da onunla birlikte çalıştığı konulara değinmiştir. Doktora tezinin konusu olan Berlin Koleksiyonundaki Soğdca Hıristiyan C2 metni için Akademie der Wissenschaften der DDR'da çalışan SUNDERMANN'ın ona nasıl yardımcı olduğunu; 1974 yılında araştırma için Berlin'e geldiğinde tanıştığı SUNDERMANN ile 1983'ten itibaren Berlin Koleksiyonundaki Süryani yazısı ile yazılmış İran dili (Soğdca ve Farsça) metinlerin kataloğunu yapmaya başladıklarını anlatmıştır. Son olarak yazar,

SUNDERMANN ile ortak bir yayını olmamasına karşın birbirini tamamlayan ilgi alanlarının (kendisinin dil morfolojisi ve sentaks, SUNDERMANN'ın ise metin içeriği) onları çalışmalarını esnasında iyi bir takım yaptığını ifade etmiştir.

BÄNCILĂ, *Die mandäische „dualistische Formel“ und der manichäische „Dualismus“: ein Beitrag zum aramäischen hintergrund des Manichäismus* başlıklı makalesinde (s. 19-38), Maniheizm'de yer alan 'Düalizm' olgusunun kaynaklarını Zerdüştlüğün ötesinde; Aramî literatüründe aramış; düalizmi formüle etmek üzere Sabîlerin (İngilizce Mandaeans) dilindeki kaynaklardan Ginza, Fassung C metinlerini, ilahilerini ve büyü ile ilgili literatürü incelemiş ve bunun Maniheizm'deki düalizm olgusu ile bağlantısını kurmaya çalışmıştır.

BEDUHN, *The Nature of Manichaeon Soul* başlıklı makalesinde (s. 39-50), Orta Farsça Turfan Maniheist metinleri okumak amacıyla 1994-2002 yılları arasında Berlin'i sık sık ziyaret ettiği sırada tanıdığı SUNDERMANN ile ortak ilgi ve çalışma konuları olan 'Maniheist Ruh' hakkında SUNDERMANN'ın katkılarında (ölmeden birkaç hafta önce yayınladığı *Gōwišn ī grīw zīndag* hakkındaki çalışması ve ünlü Gyān Wifrās -Ruh Hakkında Vaaz'ın edisyonu) ve bu konudaki şahsi görüşlerinden bahsetmiştir. Maniheizm'de Batı dinlerinden farklı olarak bireylere ait olan ruh kavramı yerine kökeni Işık dünyasına dayanan ve maddi dünyada Karanlık ile savaşan kolektif ruh anlayışı olduğunu dile getiren yazar, acı çeken ve bedene hapsolmuş Maniheist metinlerine karşılık olarak SUNDERMANN'ın yayınladığı *Ruh Hakkında Vaaz* edisyonunda dile getirdiği düşüncelerin Maniheist anlayışa ayrı bir boyut getirdiğine dikkat çekmiştir. Zira SUNDERMANN'a göre, Yaşayan Ruh ilahî ışık elemanları beşlisi olarak dünyada hayatın kaynağı, devamlılığı ve tüm canlıların bu hayatta barış ve iyilik içinde yaşamalarını sağlayan, onsuz yaşamın olamayacağı güçtür. BEDUHN, SUNDERMANN'ın temellerini attığı bu düşünce sistemi içinde Maniheist ruh hakkında hala keşfedilmesi gereken çok konu olduğunu da belirtmiştir.

BENKATO, *Exploring the Oral Background of the Manichaeon Parables* başlıklı makalesinde (s. 51-64), Maniheist öğretinin iyi bilinen yazılı karakterinin yanı sıra sözlü yapısının izini özellikle "Bir zamanlar (...) vardı" deyişleriyle başlayan ve metinlerde sözlü geleneğe işaret eden sözlü masallar üzerinden sürmüştür. Ayrıca SUNDERMANN'ın sözlü niteliğine dikkat çektiği Maniheist vaazlar

(wifrās) ile rahiplere nerede, hangi dua, ilahî veya masalı söylemesi gerektiğini bildiren M 5779 ve M 114 Soğdca ayin metinleri üzerinden de Maniheist öğretinin hem yazılı, hem sözlü geleneği olduğunu savunmuştur.

CHUNAKOVA, *A Manichaean Fragment from the Oldenburg Archives* başlıklı makalesinde (s. 65-72), Rusya Bilimler Akademisi Doğu Yazmaları Enstitüsü (IOM RAS) Orta Asya Fonu'nda yer alan ve 1909 yılında S. OLDENBURG'un Toyuk harabesinden getirdiği Orta Farsça çift taraflı 5 satırlık metin parçasını (Old. A ve B) okumuş ve bu parçanın muhtemelen kozmogoni ve eskatoloji nitelikleri içeren çift yüzlü S14a ve S14b metinlerine ait olabileceğini öne sürmüştür.

CIRILLO, *Mani's Reaction to the Doctrine of the Baptismal Sects Concerning Man's Redemption from Evil* başlıklı makalesinde (s. 73-84), SUNDERMANN'ın *Iranische Lebensbeschreibungen Manis* (Acta Orientalia, 36, 1974, s. 125-149) adlı çalışmasında okuduğu Parçça bir fragmanın Mani'nin 20 sene aralarında yaşadığı vaftizcilerin Elkasai mezhebi ile ilişkisini gösteren önemli katkısından yola çıkmış ve Mani'nin çok iyi bilinen vaftizcilerin öğretisine duyduğu tepkinin izini sürmüştür. Sırasıyla Elkasaileri, Sözde Clementineler'deki vaftiz geleneğini, Elenchos'da yer alan gnostik vaftiz geleneğini ve Mani'nin bu geleneğe olan kökten eleştiriciliğini ele alan CIRILLO, Mani'nin "Sizin ruhunuzu ölüm ve yok olmaktan kurtarması için Kurtarıcı'nın emirlerini yerine getirmelisiniz" sözünde bahsedilen kurtarıcının (Hz. İsa) emirlerinin "Enkratites (İng.)" adı verilen mezhebin emirleri olması gerektiği ve Mani'nin işaret ettiği gibi asıl temizliğin 'bilgi' ile sağlanacağı emrini vaftizcilerin bildiği; ancak daha sonra, aslında doğası gereği temiz olmayan bedenlerini su ile temizlemek suretiyle bu yoldan saptıkları sonucuna ulaşmıştır.

COLDITZ, *Manischäische Parabeln-didaktische Literatur für Hörer?* başlıklı makalesinde (s. 85-102), hocası ve meslektaşısı olan SUNDERMANN'ın Maniheist masallar konusunda yayınladığı eserleri listeledikten sonra işiticiler için didaktik işlevi olduğu düşünülen Maniheist Masal Edebiyatı hakkında oldukça faydalı bir değerlendirme ortaya koymuştur. Makalesinde bu edebiyatın gelişmesine değinmesinin ardından masalların seçkinlere mi, işiticilere mi ait metinler olarak nitelendirilmesi için gerekli olan kriterleri (yazar, kâtip, rol alan karakterler, dinleyici kitle) tespit edip değerlendirmiştir.

DURKIN-MEISTERERNST, *Observations on the Middle Persian Barm e-Delak Inscription* başlıklı makalesiyle (s. 103-120), 1986'da keşfedilen, TAVOOSI ve FRYE tarafından 1989'da ilk kez okunan küçük bir ateş altarındaki Barm-e Delak Yazıtını yeniden ele almıştır. DURKIN-MEISTERERNST, ilk olarak İran dilinde her alanda eser veren SUNDERMANN'ın bu yazıt için de bir makale yazdığını ve yazıtın yeni fotoğrafları üzerinden yaptığı bu araştırmayı; her zaman sorunlara farklı açıdan bakmasını sağlayan merhum meslektaşı ile paylaşmayı ne kadar çok arzulamış olduğunu belirtmiştir. Birçok açıdan önem taşıyan bu küçük yazıtın yeni okunuşuna göre; Abnon adlı devlet görevlisi, I. Şapur'un Romalıları yenmesi durumunda orada bir ateş yakmayı adaması ve bu dileğinin gerçekleşmesi için oluşturduğu ateş altarına 'Farnbay-Şapur-Abnon' adını vermiştir. Ancak bu yazıtın yazılış amacı, adı geçen isimler, yazım dili gibi pek çok konuyu ilgilendiren sorular cevaplamayı beklemektedir.

FALK ve SIMS-WILLIAMS *A Decorated Silver Pyxis from the time of Vāsudeva* başlıklı makalelerinde (s. 121-138), 2012 yılında Pakistanlı sahibi tarafından kendilerine danışmak üzere getirilen 6,4 cm. genişliğinde, 10.6 cm. yüksekliğinde olan, işlemeli ve kapağı kayıp gümüş bir kutuyu incelemişlerdir. Tahrip olmasına rağmen üzerine kazınmış bezemelerde iki merkezi Oturan Buda ve yanlarında ikişer insan figürü bulunan gümüş kutu, daha önce Peşavar'dan gelen ve üzerinde Kuşan kralı Huvişka'nın resminin bulunduğu "Kanişka kutusu"nu andırdığı için tütsü kabı olarak düşünülmektedir. Buda'ya tapan dört kişinin adları Greko-Baktriya tipi eğik yazı ile Baktriya dilinde yazılmış olup bunlardan birisi de Kuşan hükümdarı Vāsudeva'dır.

FILIPPONE, *Middle Iranian grīw/vrīw: Possible Paths for Semantic Changes* başlıklı makalesinde (s. 139-155), 2002 yılında *Encyclopedia Iranica*'da SUNDERMANN tarafından incelenmiş olan Orta İran dilindeki *Grīw* kelimesinin Avesta'dan Maniheizm kaynaklarına kadar uzanan dönemler boyunca 'ense, beden, ruh, öz' olmak üzere geçirdiği anlam değişikliklerini ve işlevsel gelişimini dil ve kültürel kavramlaştırma ilişkisi ışığında yeniden değerlendirmiştir.

FRANZMANN, *Mariam, the Net-Caster and Shepherd: the Further Development of the Johannine Mary Magdalene in the Manichaean Psalm Book* başlıklı makalesinde (s.

157-164), Mary Magdalene hakkında erken Hıristiyan kanonik geleneğini yeniden yorumlayan ve genişleten Maniheistlerin İlahî kitabından (Psalm Book) üç metin parçasını incelemiştir. Daha önce bu konuyu irdeleyen ve adı geçen Maryam'ı Marie Magdalene olarak yorumlayan araştırmacıların çalışmalarına ek olarak bu metinler ile Yuhanna İncili arasında tahmin edilenin ötesinde daha büyük bir ilişki olduğunu öne sürmüştür.

FUNK, *Wer ist „der Achte?“ Ein west- östliches Rätsel manischaischer Terminologie* başlıklı makalesinde (s. 165-172), Maniheist İran ilahilerinde de adı geçen “Sekizinci”nin kimi ifade ettiğini Synaxeis Codex üzerinden araştırmış ve bunun ‘Hakikatin Yargıcı’ sıfatıyla görülen ‘Işıklı İsa’ (Jesus dem Glanz) olduğu sonucuna varmıştır.

GARDNER, *Some Comments on the Remnants of the Codex of Mani’s Epistles in the Middle Persian as Edited by W. Sundermann* başlıklı makalesinde (s. 173-180), SUNDERMANN’ın 2005 yılında VI. Uluslararası Maniheist Çalışmalar Kongresi’nde sunduğu; Berlin Turfan Koleksiyonunda Mani’nin Mektuplarına ilişkin Orta Farsça bir kodekse ait olduğunu tespit ettiği metin parçalarının sıralanması ve düzenlemesi üzerine bazı önerilerde bulunmuştur.

GOFF, *The Two Tablets of Enoch: The Contribution of the “Leningrad” Fragment of the Manichaean Book of Giants to the study of Qunran Book of Giants* başlıklı makalesinde (s. 181-193), St. Petersburg Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences’da bulunan ve daha önce SUNDERMANN tarafından yayınlanan Orta Farsça Maniheist Devler Kitabı’na ilişkin Leningrad fragmanında bahsedilen Peygamber Enok tarafından yazılmış ve devlere yüksek seslere okunduğu bildirilen iki tableti incelemiştir. Daha önce SUNDERMANN’ın da bu eserin Maniheizm’de Enok geleneğinin yer aldığını doğruladığını, ancak Kumran Devler Kitabı’nı incelemediğini bildiren yazar, bu iki eseri karşılaştırmak suretiyle Maniheist eserin Kumran eserinde yer alan Eski Yahudi geleneğinde devlere ilişkin bilgiyi koruduğunu ortaya koymuştur.

GULÁCSI, *A Parthian Exposition on Mani’s Book of Pictures. A Contextualized Study of a Fragmentary Ārdhang Wifrās Bifolio (M 8255) in the Turfanforschung of the BBAW,*

Berlin başlıklı makalesinde (s. 195-210), daha önce SUNDERMANN'ın üzerinde çalıştığı 'Ārdhang Üzerine Vaaz' anlamına gelen Partça *Ārdhang Wifrās* metinlerini, yazarın Mani'nin sadece resimli bir kitabı olduğunu ortaya koyduğu ve *Resimler Kitabı* olarak adlandırdığı Ārdhang adlı kitabının ana kaynağı olarak incelemiş ve değerlendirmiştir. Makalesinin bölümlerinde sırasıyla bu metinlere ait 15 parçayı listelemiş ve M 8255 içindeki yerlerini sıralamış, yazmanın içeriği ile Ārdhang'daki sahneleri karşılaştırmış, yazmanın başlığı ve dili ile Ārdhang'ın didaktik kullanımını ele almış ve sonuç olarak M 8255'in Maniheist rahiplerin Ārdhang'daki resimleri gösterirken neler söylemeleri gerektiğini hatırlatmak için yazılmış Mani'nin kısa ve kodlanmış öğretilerini içerdiğini tespit etmiştir.

HARTMANN ve CHEN, *Eine khotanische Bilingue aus Triratnadāsas Gunāparyantastotra* başlıklı makalelerinde (s. 211-220), 2002 yılında SKJÆRVØ'nun Hotence kataloğuna aldığı British Library'deki Sanskritçe-Hotence olmak üzere iki dilli ve Or. 12637/41 numaralı, anlamı 'Niteliklerine Sonsuza Kadar Övgü' demek olan Gunāparyantastotrā metnini incelemişlerdir.

HUTTER, *Buddha in Iranian Manichaean Writings* başlıklı makalesinde (s. 221-229), Doğu Maniheizm'deki önemine daha önce dikkat çekilen Buda'nın Batı Maniheizmi'nde yoğun olarak yer alan Hz. İsa figürü kadar detaylı incelenmediğini; bu nedenle Buda'nın Maniheizm'de hangi şekillerde görüldüğünü sistematik olarak ele aldığını belirtmiştir. Öncelikle "Tarihî Buda" başlığı altında "Mani'den Önceki Havari/Peygamber" ile "Buda ve Maitreya olarak Mani" konularına değinmiş, ardından Maniheist eskatolojide Maitreya Buda'yı incelemiş ve Doğu Maniheizmi'nde Buda'nın öneminin Batı Maniheizm'de Hz. İsa'nın öneminden daha az olduğu sonucuna vardığını belirtmiştir.

IWERSEN, *A Manichaean Ritual of Ascent? A Discussion of T. Kell. Copt. 2 A 5 in the Light of Other Coptic Gnostic Materials* başlıklı makalesinde (s. 231-240), Maniheist evrenin katmanlarında yükselen kişi veya ruhun ilahî tarzında anlatıldığı tek belge olan Kellis Kıpti Metni 2 A.5'i değerlendirmiştir. Makalesinde göğe yükselen kişinin veya ruhun Işığın Babası dâhil olmak üzere birçok Maniheist semavi varlığı gördüğünü anlatan bu metnin, Mısır'da dâhil olmak üzere Antik Dünyada ölüm ve inisiyasyon törenleri arasında bir paralellik bulunduğunu belirten yazar,

bu nedenle söz konusu metnin daha ziyade inisiyasyon törenlerinde kullanıldığını öne sürmüştür.

JOSEPHSON, *On the Choice between Good and Evil in an Essay in Book 3 of the Dēnkard* başlıklı makalesinde (s. 241-250), Zerdüşt bir ilahiyat eseri olan Dēnkard'ın 3. Kitabının; mantığın temel ilkelerini ve dinin doğrularını tanımlayıp birbirleriyle nasıl uyum içinde olduklarını göstermeye çalışan en uzun 1. bölümünün 75 numaralı deneme metnini İngilizceye tercüme ve aynı zamanda şerh etmiştir.

KASAI, *Ein Erzähltext unter den altuigurischen Fragmenten mit Brāhmī-Elementen* başlıklı makalesinde (s. 253-258), SUNDERMANN'ın Soğdca ve genel olarak Orta Asya Budist anlatı literatürüne yaptığı katkıların anısına Berlin Turfan Koleksiyonunda bulunan ve iki satırında Brāhmī yazısı yer alan 18 satırlık Ch/U 6114 (T III M 173/139) numaralı Uygurca metin parçasının transliterasyonu, tercümesi ve notlarını yayınlamıştır.

KÓSA, *Who is the King of Honour and What Does He Do? Gleanings from the New Chinese Manichaean Sources* başlıklı makalesinde (s. 259-272), Maniheist kozmolojisinde Yaşayan Ruh'un beş oğlundan biri olan Rex Honoris'in kimliğini M178, Kephalia, Contra Faustum gibi Maniheist kaynakların yanı sıra yeni keşfedilen Çince kaynaklar olan: 1. XIV.-XV. yüzyıllara tarihlendirilen ve bir Japon özel koleksiyonunda bulunan Maniheist kozmolojiyi tasvir eden ipek kumaş resmi, 2. Çin'in Maniheistler'in yaşadığı Fujian Eyaletindeki Xiapu yerleşiminde bulunmuş ve 2010 yılında JINGUO ve YUN tarafından yayınlanmış, daha geç kopyalanmış olmakla birlikte muhtemelen XIII. yüzyılda kaleme alınmış ritüel ve dualar içeren metinlere göre yeniden değerlendirmiştir. Buna göre Rex Honoris, 10 katlı Maniheist evrenin 7. katında oturan, bir melek ordusu tarafından çevrili olup şeytani varlıkları gözetleyen bir semavî varlıktır.

LEURINI, *Ein Riesenengel flog vom Himmel herab* başlıklı makalesinde (s. 273-284), Hippolyt, Epiphanius gibi Elkasai mezhebi dâhil heretiklere dair bilgiler içeren farklı yazarlardan ve Maniheist kaynaklardan yola çıkarak Mani ve sonraki dönemde Hz. İsa/Mesih/Kutsal Ruh anlayışlarını incelemiştir.

LIEU, *West of Parthia - Han China's Knowledge of the Graeco-Roman East* başlıklı makalesinde (s. 285-304), SUNDERMANN'ın İslamiyet öncesi dönemde Yakın Doğu ve Orta Asya'nın tarih ve coğrafyasına yaptığı katkılara vurgu yapmış ve özellikle SUNDERMANN'ın Turfan Maniheist metinleri incelerken sıklıkla başvurduğu *Res Gestae Divi Saporis* olarak bilinen Kâbe-i Zerdüşt'teki üç dilli (Grekçe, Orta Farsça ve Partça) I. Şapur dönemi yazıtının onomastik bir kaynak olarak ona nasıl ilham verdiğini belirtmiştir. LIEU, ayrıca 2010 yılından beri Union Académique Internationale (UAI) tarafından başlatılmış *X. yüzyıla kadar Çin ve Akdeniz Dünyasının Arkeolojik Kaynakları ve Edebi Belgeleri* adlı projenin yürütücü ortaklığını yaptığını; 2008-2012 yılları arasında da yer aldığı bir projede söz konusu yazıt dâhil İran ve Orta Asya'da özellikle çok dilli yazıtlar olmak üzere, Grekçe, Aramice ve Orta Farsça yazıtları incelediğini ve bu çalışmalar sonucunda Orta Asya'daki yer isimleri için çok dilli bir atlas da oluşturduklarını ifade etmiştir. Bu makalede de bahsedilen proje kapsamında ele aldığı, Han döneminde Çinlilerin Partlar'ın yaşadığı yer olarak bilinen Anxi hakkındaki bilgilerini diğer kaynaklarla karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir.

2017 yılında kaybettiğimiz Vladimir A. LIVŠIČ, *İstorički xorezmiyskoy pis'menosti* başlıklı Rusça makalesinde (s. 305-318), birçok Harezme yazıtlar ve diğer tür yazılardan okunan özel isimlerden ve onların Zerdüşt dinine dayanan köklerinden bahsetmiştir.

LURJE ve YAKUBOVİCH, *The Myth of Sogdian Lambdacism* başlıklı makalelerinde (s. 319-341), daha önce HENNING'in üzerinde çalıştığı Soğdca'da /l/ fonemi üzerine farklı bir yorum getirmişlerdir. Avesta'da ve Eski Farsçada yer almayan ve Hint-Avrupa dillerinden alınan bu fonemin, Soğdcada var olduğu teorisine karşılık Soğdcada bu fonemin bulunmadığı ve Erken Yeni Farsçaya Soğdca üzerinden değil, Baktriya dili üzerinden geçtiğini örneklerle öne sürmüşlerdir.

XIAOHE, *The Manichaean "Wheel of Karma" (Zodiac). A Study on the Cosmology Painting and Scripture of Buddha-Nature* başlıklı makalesinde (s. 343-354), yukarıda bahsedilen KÓSA'nın makalesinde ana malzeme olarak kullandığı bir Japon özel koleksiyonundaki Maniheist kozmolojiyi tasvir eden ipek üzerine resim ve Çin Ulusal Kütüphanesinde bulunan Dunhuang Yazması BD9401 numaralı fragmandan yola çıkarak Çince "ye" (karma) ve "lun" (tekerlek) kelimelerinden oluşan

“karma tekerleği”nin ruhların göçünün dönüm noktası olduğu sonucuna varmıştır.

MACUCH, *A Case of Loan and Mortgage in a Late Pahlavi Text* başlıklı makalesinde (s. 355-369), hocası ve meslektaşı SUNDERMANN’ın anısına, İran’da rivâyat olarak bilinen ve Eski Zerdüştlük geleneklerini korumak için Sasanî sonrası dönemde derlenen soru-cevap formatındaki Pehlevî metinlerinden birini incelemiştir. Sasanî dönemi hukukuna ilişkin önemli bilgiler içeren ve aynı yazmada yer alıp sırasıyla IX. ve XI. yüzyılda derlenen Ādurfarrbay ve Farrbay-srōš rivayetinde özellikle borç hukukuna ilişkin soruların yer aldığı bölümdeki bir kısım (Pursišn 68) daha önce birkaç araştırmacı tarafından tercüme edilmekle birlikte yazar tarafından Taberistan’dan bulunan benzer temalı Tab. 18 metnindeki bilgiler kullanılarak yeniden tercüme edilmiş ve borçlanmaya ilişkin Sasanî hukukî terimleri açıklanmıştır.

MAGGI, *Two Fragments of the Khotanese Sanghātasūtra in the Turfan Collection in Berlin* başlıklı makalesinde (s. 371-379), çalışmaları esnasında kendisinden bilgisini ve desteğini esirgemeyen SUNDERMANN’ın anısına; Turfan’dan gelmiş, daha önce hiç tespiti yapılmamış ve yayınlanmamış olan; aynı Hotence yazmaya ait KS 6 ve KS 8 numaralı iki metin fragmanı incelemiştir. Bu metinlerin; özgün dili Sanskritçe olan Mahāyāna metninin Eski Hotence çevirisine ait olduğunu tespit eden yazar, içeriklerini İngilizceye açıklamalarıyla birlikte tercüme etmiştir.

MARÓTH, *Die syrische Epistolographie* başlıklı makalesinde (s. 381-393), Süryanî dilinde mektup yazıcılığını, Arap, Yunan ve Aramî mektup yazıcılığı ile karşılaştırarak özgün niteliklerini irdelemiştir.

MATSANGOU, *Strategius’ Assignment: an Inquiry into Manichaeism and the Manichaean Churches of the Roman East, during the 4th Century* başlıklı makalesinde (s. 395-408), Ammianus Marcellinus’un *Res Gestae* adlı eserinde bahsettiği İmparator Konstantin’in Maniheistler dâhil olmak üzere imparatorluğundaki bütün farklı mezhepler hakkında yaptırdığı kaydedilen soruşturmanın izini sürmüştür. Bunun için görevlendirilen Strategius’un bu raporu hazırlayıp hazırlamadığı, hazırladıysa içinde Maniheistlere ilişkin bilgi olup olmadığına ilişkin sorulara cevap

arayan yazar, dönemin Doğu Roma-İran siyasî ilişkilerini ve Maniheizt kiliselerinin durumunu göz önünde bulundurarak bu soruşturmanın gerçekleştiği ve birinci sırada Maniheiztleri içerdiğini öne sürmüştür.

MATSUI, *An Old Uigur Account Book for Manichaeian and Buddhist Monastries from Temple α in Qočo* başlıklı makalesinde (s. 409-420), doktora öğrencisi iken tanıştığı ve kendisine ilham olan SUNDERMANN için IX.-X. yüzyıllarda Batı Uygur devleti döneminden kalan ve birlikte yaşayan ve karşılıklı iletişimde bulunan Maniheiztlerle Budistlerin sosyo-ekonomik ilişkileri hakkında önemli bilgiler veren Berlin Turfan Koleksiyonundan Uygurca U 9271 numaralı metni tercüme ve açıklamalarıyla yayınlamıştır.

MAUE ve OGIHARA, *Tumshukische Miscellen III. 3. Tumshukese Dental Affricates* başlıklı makalelerinde (s. 421-432), SUNDERMANN'ın Tumşukça alanında çalışmış olmamasına rağmen onun Orta Çağ Doğu İran dil ailesine yaptığı katkıların anısına 2013 yılında Çin'de yeni bulunmuş Tumşukça belgelerin üzerinde yaptıkları ortak çalışmayı yayınlamışlardır. Makale sırasıyla Tumşukça için geleneksel doktrinin artık yeterli olmadığı, /dz/ sesi için yeni bir işaret belirlenmesi gerektiği, buna ilişkin adayların ve ardından örneklerin tanıtıldığı bölümlerden oluşmaktadır.

MOLČANOVA, *Dinamika Pogrebal'noy Leksiki i Sovremennix Zoroastriysyev İrana* [İran'da Günümüz Zerdüştleri Arasında Cenaze Söz Dağarcığının Dinamikleri] başlıklı Rusça makalesiyle (s. 433-444) güncel konularda bir katkı sağlamıştır.

MORANO, *An Antiphonal Body and Soul Hymn in Manichaeian Middle Persian, Parthian and Sogdian* başlıklı makalesinde (s. 445-452) Berlin Turfan Koleksiyonu'ndaki merkezi beden ve ruh ritüeli olan bir bayram ayinine ilişkin üç dilli (Soğdca, Orta Farsça ve Partça) metni, daha önce metnin farklı parçalarını (M 114/I/, M 776, M 625a, M 266, M 4a/I/R/1-7, M 6451) yayınlayan HENNING ve BOYCE'un tercümelerini ve bu makalesinde ilk kez yayınladığı 'beden' ve 'ruh' arasındaki diyalogu konu alan Orta Farsça ilahîye ilişkin metin parçasını (M 114/II/) kullanarak yeniden oluşturmuştur.

OGIHARA ve CHAO-JUNG, *Some Observations on the Tumshuqese Documents Newly Published in China* başlıklı makalelerinde (s. 453-482), son olarak XINJIANG tarafından Cuşi Krallığı dönemine (658- 790) tarihlendirilen ve Hotenceye yakın bir Doğu İran dili olan Tumşukça belgelerden Çin’de yayınlanmış Tumxuq 001, 002, 003 004 numaralı belgelerin bir değerlendirmesini yapmışlardır. Bunlardan Tumxuq 001 manastır ile bir aile arasında tamamlanmamış bir kişi alımına ilişkin sözleşme iken daha önce niteliği tespit edilememiş olan diğer üç belge satış kontratlarıdır.

ORSATTI, *The Order of Climes in Nezāmi’s Haft peykar* başlıklı makalesinde (s. 483-490), daha önce SUNDERMANN’ın yayınladığı Nizami’nin *Haft Peykar* makalesi üzerine katkıda bulunmaya çalışmış ve metnin üzerinden NİZAMÎ’nin bulunduğu dünya şemasına göre İran’ın yedinci değil, beşinci ülke/iklim olduğunu öne sürmüştür.

PANAINO, *Multilingualism and Empires: Byzantium and Sasanian Persia* başlıklı makalesinde (s. 491-502), geç Antik döneme damgasını vuran Bizans-Sasanî İmparatorluklarının karşı karşıya gelmesini, diplomatik ilişkiler üzerinden ve bir imparatorluğun gerektirdiği çok dillilik kavramını irdeleyerek karşılıklı ve karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Yazar ayrıca Sasanî İmparatorluğu’nda her ne kadar sözlü geleneğin ağırlığı biliniyor olsa da, en azından İran toplumunun üst kesiminde yüksek seviyeli birçok dilli yazının var olduğunu dile getirmiştir.

PETTIPIECE, *Mani’s Journey to India: Mission or Exile?* başlıklı makalesinde (s. 491-502), SUNDERMANN’ın “Mani, Hindistan ve Maniheizt Din” başlıklı makalesinde ifade ettiği Mani’nin Hindistan’a öğrenmek için değil, öğretmek için gittiği tezini yeniden ele almıştır. Sonuç olarak yazar, Mani’nin Hindistan’a seyahatinin; dinini yaymak için ülkesinde daha uygun siyasi koşulların gerçekleşmesini beklemek üzere yönünü öncelikle Hindistan gibi birçok yabancı dinlere mensup olanlar arasında vaaz meziyetlerini gösterebileceği “kendisi tarafından dayatılmış bir sürgün” olarak düşünülebileceği sonucuna varmıştır.

PINAULT, *Theatre Jargon and Literary Language in Tocharian* başlıklı makalesinde (s. 511-524), Toharca A ve B metinlerin ağırlığını oluşturan ve Hint drama-

sının gelenekleri ile birçok teknik terim içeren drama metinlerinden bazı terimleri incelemiştir. Özellikle Toharca B’de Sanskritçe *pratihārī* kelimesinden alıntılanan ve ‘dişi kapı muhafızı’ anlamına gelen *plaktukāñña/plaktukiñña* kelimesinin nasıl türetildiği örneği üzerinden Toharca yazarların bir edebî dil olarak kendi tabirlerini standartlaştırmaya çalıştıklarını öne sürmüştür.

PIRAS, *The Writing Hearer. A Suggested Restoration of M 101d* başlıklı makalesinde (s. 525-534), meslektaşısı ve arkadaşı SUNDERMANN’ın anısına; daha önce parçaları HENNING tarafından “Kawān’ın Fragmanları” başlığı ile birleştirilmiş olan Maniheist Orta Farsça M100 metninin d parçasında bir kitabı kopyalayan işiticiye dair tam okunamamış “hasta adam” a ilişkin metafor için bir öneride bulunmuştur. Mani’nin kendisinden doktor, kitaplarından da ilaçlar olarak bahsetmesi ve diğer metin örneklerinden yola çıkarak işitcinin bu adak niteliğindeki faaliyetinin “hasta bir adamdan sağlık isteme” gibi paradoksal bir örnek olarak ifade edilmiş olabileceği önerilmiştir.

PIRTEA, *Is There an Eclipse Dragon in Manichaeism? Some Problems Concerning the Origin and Function of ātālyā in Manichaean Sources* başlıklı makalesinde (s. 535-554), sadece 4 metin örneğinde geçen ve hangi bağlamda kullanıldığı bilinmemekle birlikte “tutulma ejderi”ni ifade ettiği düşünülen Süryanice *ātālyā* kelimesinin kökü, işlevi ve Maniheizm’de böyle bir metafor olup olmadığını; Babil astronomisi, Sabî söz dağarcığı, Hıristiyan Süryanî literatürü ve VI. yüzyıl Yeni-Platoncu Yunan filozofu SIMPLICIUS’un eseri üzerinden incelemiştir.

POIRIER, *L’Obstruction de l’abîme d’après Titus de Bostra (Contre les Manichéens I, 42). Un aspect de l’escatologie manichéenne* başlıklı makalede (s. 555-566), Titus de BOSTRA’nın eserinin, Mani’nin öğretisinin temelleri olan iki prensip ve Karanlık’ın Işık’a saldırma tezine karşı geldiği I. kitabında geçen ‘uçurum’ kavramını incelemiştir. Maniheist öğretilerde Işığın Karanlığa hapsedilmesi ‘mezar, hapsedilme’ kavramlarıyla ifade edilirken Titus BOSTRA, Kötülük’ün Işık’a saldırdığı İlk Zamanı “Tanrı Kötülüğün başını çıkardığı uçurumu toprak topaklarıyla tıkadı” ifadesi ile anlatmıştır.

PROVASI, *Literary Motifs in the Sogdian "Job Story"* başlıklı makalesinde (s. 567-582), SUNDERMANN'ın akademik faaliyetlerinin önemli bir kısmını yönelttiği Doğu Maniheizm'inde özellikle işitcilere öğretiyi anlatmak adına yazılmış *āzend* 'masal' edebî türü hakkında bir katkı sunmuştur. Yazar, ilk olarak HENNIG tarafından 1945'te yayınlanan Soğdca Maniheist masallar arasında T II D (şimdi Ch/So 13400) numaralı metin parçasını; sonradan YUTAKA tarafından aynı metne ilişkin olduğu tespit edilen diğer iki metin parçası ile birleştirerek tercüme edip İncil'deki "Job'un Hikâyesi" adlı metin ile karşılaştırmıştır.

RACHMANN, *Lobpreis des Mannes (II)* başlıklı makalesinde (s. 583-596), daha önce SUNDERMANN'ın 60. Doğumgününe Armağan Kitabı'nda "Bu Beylere Övgüdür" başlığı altında yayınladığı Berlin Turfan Koleksiyonundaki Uygurca Ch/U 6620 verso numaralı kitap parçasının devamı olan Ch/U 6916 verso metin parçasının transkripsiyon, tercüme ve notlarını yayınlamıştır.

RECK, *Zwei weitere kleine Bruchstücke sogdischer Versionen des Mahāyāna Mahāparinirvāna-sūtra in der Berliner Turfansammlung* başlıklı makalesinde (s. 597-604), öğrenciliğinden itibaren tanıdığı meslektaşı SUNDERMANN'ın KUDARA ile birlikte yayınladığı Mahāyāna Mahāparinirvāna-sūtra'nın Soğdca versiyonuna ilişkin 80 metin parçasının anısına; aynı eserden iki metin parçasının (So 10239(4) ve Mainz 154) transliterasyon ve tercümesini yayınlamıştır.

XINJIANG, *A Re-Examination of the Problem of the So-Called "Tocharian" Languages and the Meaning of "Tugristān" between Kucha and Beshbaliq* başlıklı makalesinde (s. 605-620), Toharca üzerine yapılan akademik tartışmaları özetledikten sonra *toyri* ve Tugristān'a ilişkin Uygur kaynakları üzerinden yeni bir değerlendirme yapmıştır. XINJIANG'a göre; öncelikle muhtemelen önceleri Maniheizm'in Doğu Kilisesinin merkezi olan ve Baktriya bölgesinde bulunan Toharistan adından yola çıkarak merkez Batı Bölgelerine kayınca Kuça, Karaşar, Turfan ve Beşbalık'ın oluşturduğu dört şehre Çahar Tugristān denmiştir. Yazar ayrıca, bölgedeki dil için Uygurların kullandığı *toyri* adının muhtemelen geç bir dönemde verildiğini; çünkü bu dilin Baktriya'da konuşulmadığını; dolayısıyla bu bölgenin eski yerlilerinin "Ön-Toharlar" olamayacağını öne sürmüştür.

ROSSI, *Parth. šāhīgān, MP šāhīgān, Sogd. š(')yk/qn(h)* başlıklı makalesinde (s. 621-636), erken kariyerinden itibaren çalışmalarına destek olan SUNDERMANN'ın anısına; onun daha önce 'saray' olarak okuduğu Soğdca š(')yk/qn(h) kelimesinin analizi ve Partça ile Orta Farsça šāhīgān kelimeleri ile karşılaştırılması ile katkı sunmuştur.

SHOKRĪ-FOUMESHĪ, *The Great Hymn of Wisdom, the First Manichaean Manuscript Fragment Unearthed in Iran* başlıklı makalesinde (s. 637-654), 2009 yılı sonunda Şiraz'da bulunan bir mezarın kalıntıları arasında yer alan ve tılsım olarak kullanılan büyük bir metal silindir eşya içine yerleştirilmiş deri üzerine yazılmış Orta Farsça metni tercüme ve açıklamalarıyla yayınlamıştır. İran'da bulunan ilk Maniheist elyazması olan bu metin parçası, doğru dine inanların kurtuluşa ulaşacağı ve diğerlerinin cezalandırılacağı temasını işlemektedir.

TONGERLOO ve SELDESLACHTS, *La Correspondence Edmond Druin/Willi Bang (Kaup)* başlıklı makalelerinde (s. 655-666), SUNDERMANN anısına, ortak tutkuları İran dünyası ve komşularına ait kültürleri incelemek olan iki değerli araştırmacıya ilişkin Louvain Üniversitesi'nde bulunan ve Edmond DURIN'in BANG'a yazdığı bir kartpostal ve dört mektubu içeren metinleri yayınlamışlardır.

YUANYUAN ve WUSHU, *On the Title Indication of the "Chuseng Zanwen 初聲讚文" in the Chinese Hymnscroll* başlıklı makalesinde (s. 667-674), Çince Hymnscroll (ilahî Tomarı)'nın 423 sütuna yazılmış 28 ilahîsi arasında yer alan Chuseng Zanwen ilahîsinin "İsa tarafından derin öğretilerle oluşturulmuş Chuseng Zanwen, Sanskritçe versiyonunu takip etmek zorundadır" olarak okunmuş başlığının anlamı hakkında yeni bir yorum getirmişlerdir.

WEBER, *A Pahlavi Query* başlıklı makalesinde (s. 675-682), 2000'li yıllarda edisyonu yapılan *Pehlevî Arşivi* adlı ekonomik belgelerde 'harcama' anlamına gelen *uzēnag* ve *uzēnišn* kelimelerinin Berkeley, Berlin, Moskova, Viyana ve Tabeistan belgeleri üzerinden değerlendirmesini yapmıştır.

WILKENS ve PEYROT, *Weitere Parallelen in Tocharisch B zur altuigurischen Dasákarmapathāvadānamālā: Mahendrasena- ve Saddanta-Avadāna* başlıklı makalelerinde (s. 683-710), SUNDERMANN'ın yayınladığı DKPAM'nın Soğdca versiyon-

nuna ait Kāñcanasāra-Avadāna'nın hatırasına; Mahendrasena-Avadāna ve Saddanta-Avadāna'ya ait Toharca B ve Uygurca metin parçalarını (Mahendrasena için IOL Toch 1, IOL Toch 173, IOL Toch 29, IOL Toch 397; Uygurca Mainz 741, U 1018+ U 1197 + U 1971, Kr II 2/28, U 1049; U 1078 + U 1136 + U 2037 + Mainz 810a + U 1086 + Mainz 48; Saddanta için IOL Toch 63, IOL Toch 1094; U 1651 + U 1957 + U 1960b, MIK III 1054) karşılaştırmalı olarak transkripsiyon, tercüme ve açıklamaları ile yayınlamışlardır.

YAKUP, *An Old Uyghur Fragment of an Astrological Treatise Kept in the Beijing National Library* başlıklı makalesinde (s. 711-717), Pekin Ulusal kütüphanesinde BD14741L numarasıyla ile kayıtlı bir yıldız kehaneti metninin parçası olan, 13 satırlık erken dönem Uygurca metnin transliterasyonu, transkripsiyonunu ve tercümesini yapmıştır. Metin, Eski Hindistan ve Çin'de "ateş eden yıldızlar" olarak bilinen meteorlara bakarak bıraktığı izler ve renklere göre yorumlanan kehanetleri içermektedir.

YOSHIDA, *The Xiapu 霞浦 Manichaean text Sijizan 四寂讚 "Praise of the Four Entities of Calmness" and Its Parthian Original* başlıklı makalesinde (s. 719-736), Otani Koleksiyonundaki İran metinleri kendisi ve KUDARA ile birlikte yayınlayan, her zaman desteğini gördüğü meslektaşı SUNDERMANN'ın anısına; 2008 yılında Fujian eyaletinde bulunmuş olan Xiapu metinlerinden birini incelemek suretiyle katkıda bulunmuştur. Çince Sijizan metnindeki ilahînin fonetik olarak transkripsiyonunu oluşturmak için aynı ilahînin Partça özgün metninden (M 1367) ve Turfan'da bulunmuş Uygurca versiyonundan (MIK III 200T II D 169, I) faydalanmıştır.

ZIEME, *Mānistān „Kloster" und manischaische Kolophone* başlıklı makalesinde (s. 737-754), SUNDERMANN'ın 2001'de yazdığı bir *manistān* ile ilgili makalesinin anısına manastırların yeri, yapısı ve işlevleri konusunda bilgi veren Türkçe Maniheist metinleri (MIK III 198 (T II D 171), M III 27'nin Kolofonu, Irk Bitig'in Kolofonu, Ch/U 7183, M 112, Ch/U 7081, U 219 b, MIK III 8453) ve içindeki önemli bazı ifadeleri ele almıştır. Makalesinin son iki başlığı altında ise sırasıyla manastırların ilmî faaliyetleri hakkında belgeler ile *manistan* teriminin Maniheist bağlam dışındaki kullanımına ait belgelerden notlar derlemiştir.

Sonuç olarak, büyük âlim SUNDERMANN'ın uzun süre çalıştığı ve bir süre başkanlığını da yaptığı Berlin Turfan Araştırmaları (Turfanforschung) ekibi tarafından yayınlanan bu armağan kitabı, son zamanlarda İranistik alanında yayınlanan en değerli eserlerden biridir. Büyük bir titizlikle seçilen makalelerden oluşan içeriği; SUNDERMANN'ın önemli araştırmalarından aldıkları ilhamla ilim bayrağını biraz daha ileri taşıyan meslektaşlarının son çalışmalarını aktarması açısından önem taşımaktadır. Kanaatimizce bu eserden, İran dilleri ve/veya dinleri üzerinde çalışan her araştırmacı büyük ölçüde istifade edecektir. Adının da işaret ettiği gibi, SUNDERMANN'ı "Işık Ülkesine" en anlamlı şekilde uğurlayan bu değerli kitabın yayınında emeği geçen herkese teşekkür ve tebriklerimizi sunuyoruz.